

Дослідження спеціальних знань при проведенні допиту в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах

У положеннях наукової статті автором розкрито погляди провідних вчених-криміналістів та даних судово-слідчої практики щодо особливостей використання спеціальних знань при проведенні допиту в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах. Автором характеризуються сучасні можливості використання науково технічних засобів, зокрема можливостей експертного дослідження матеріалів звукозапису та аудіозапису, фонетичної експертизи за фонограмами мови людини, яка допомагає встановити психічний стан того, хто говорить, визначає ступінь його емоційної напруженості під час відповіді на емоційний подразник або під час усного пояснення при безпосередньому спостереженні. На цій основі запропоновано шлях удосконалення положень криміналістичної тактики провадження допиту як специфічної слідчої дії в особливих умовах, що притаманні пенітенціарним установам.

Ключові слова: слідча дія, допит, пенітенціарна установа, спеціальні знання, науково-технічні засоби.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідність проведення допиту при розслідуванні злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, виникає практично постійно, адже за його допомогою можуть бути отримані докази злочинної діяльності конкретних осіб, склад та структуру злочинної групи та ін. У дослідженнях, присвячених розгляду проблем криміналістичного забезпечення проведення допиту, однією з ключових умов оптимізації діяльності слідчого, названо використання допомоги спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в юридичній літературі теоретичні засади використання спеціальних знань у проведенні обшуку досліджувалися Л. М. Ісаєвою, П. П. Іщенко, А. Е. Разумовою та іншими. Проте варто констатувати, що лише в дисертаційному дослідженні В. А. Сас було розглянуто особливості організації і тактики слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі. Саме це і обумовлює необхідність детального дослідження використання спеціальних знань при проведенні допиту в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У нашому дослідженні, ми ставимо за мету розкрити особливості використання спеціальних знань при проведенні допиту в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, та запропонувати шлях удосконалення положень криміналістичної тактики провадження допиту як специфічної слідчої дії в особливих умовах, що притаманні пенітенціарним установам.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Допит – одна з найважливіших і розповсюджених слідчих дій, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, спрямована на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі [1, с. 62].

На наш погляд, в основному в ході допиту слідчий отримує інформацію від допитуваного у формі мовних повідомлень. Однак, як відомо, чимало важливої інформації можна одержати шляхом вивчення зовнішніх і внутрішніх проявів, що відбуваються на підсвідомому рівні. «Наявність психічного відображення в суб'єкта можна виявити двома способами: мовними засобами і фіксацією зовнішніх змін» [2, с. 222].

В криміналістичній літературі відомо, що внутрішнє переживання допитуваного найчастіше супроводжується підвищеною нервозністю, блідістю або почервонінням обличчя, руховими реакціями, вигуками, підвищеним потовиділенням та іншими зовнішніми проявами. Такого роду прояви слідчий може і повинен використовувати в ході допиту. Крім того, доведено, що голос – одна з яскравих рис, які виражають індивідуальність людини. М. Порубов пише: «Інтенація за своєю значенневою роллю настільки самостійна, що незалежно від формального значення слів вона може визначити істинний зміст фрази» [3, с. 105].

Однак навіть найдосвідченіший і спостережливий слідчий далеко не завжди здатен вчасно їх помітити, правильно оцінити й у разі необхідності скорегувати хід подальшого допиту. На наш погляд, більш якісну і достовірну інформацію через зовнішні прояви допитуваного на сучасному етапі можна

одержати шляхом застосування науково-технічних засобів. Одним з таких засобів є експертне дослідження матеріалів аудіозапису ходу допиту, що у даний час, на жаль, використовується дуже рідко. Вивчення нами 237 кримінальних справ показало, що звукозапис у ході допитів застосовувався тільки в 12 випадках (5,6 %) [2, с. 223]. Серед причин, які перешкоджають широкому впровадженню звукозапису в практику допитів підозрюваних і обвинувачуваних, О. Соколевич називає те, що звукозапис часто розглядається лише як технічний засіб фіксації допиту, але недооцінюється його значення як криміналістичного засобу, який допомагає слідчому у викритті злочинця [4, с. 61].

При розслідуванні злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, зауважимо, що на сучасному етапі експертизою аудіозапису, тобто за усним мовленням, може бути встановлена емоційна напруженість в мовних сигналах, при відповіді на певні питання, що може говорити про причетність особи до визначених подій або про її поінформованість про факти й обставини, які мають значення для встановлення істини по справі. Усне мовлення являє собою упорядковану систему акустичних сигналів, розгорнутих у часі й сприйманих як звуковий образ, що має семантичне й емоційне навантаження [5, с. 138]. «Аналіз усних висловлень підслідних з погляду на наявність у них тих змін, які зазвичай відбуваються в характеристиках мови в стані емоційної напруженості, може дати можливість установити, який предмет мови викликає в них найбільшу емоційну напруженість. Звичайно, стан напруженості виникає, якщо підслідний причетний до злочину» [6, с. 136], – зазначають Є. Носенко та співавтори. Трохи пізніше такі дослідження стали доступнішими і достовірнішими завдяки використанню даних фонетики і фонології, що знайшли своє втілення в методиці судово-фонетичної експертизи, розробленої українськими вченими-криміналістами П. Тимошенком, Ю. Жаріковим і М. Салтевським [7].

Варто зауважити, що зараз продовжуються наукові дослідження в напрямку удосконалення даної методики. З метою використання для визначення емоційного стану людини в криміналістичних цілях Д. Д. Біговим досліджено параметри усного мовлення: інтонація, тембр, частота основного тону, мелодика, інтенсивність, темпоральні характеристики (тривалість, пауза, латентний час відповіді) та ін., проаналізовано можливість діагностики змінювання емоційного стану людини за відповідними зсувами на психічному рівні, які відображаються на її усному мовленні. Запропоновано систему діагностики емоційного стану людини, побудовану на аналізі акустичних характеристик усного мовлення із використанням сучасних комп'ютерних технологій [29, с. 12-13].

Як зазначають В. Грабовський і О. Кравчук, «фонетична експертиза за фонограмами мови людини встановлює психічний стан того, хто говорить, визначає ступінь його емоційної напруженості під час відповіді на емоційний подразник або під час усного пояснення при безпосередньому спостереженні» [9, с. 18]. При дослідженні фонограми допиту на вирішення фонетичної експертизи можуть бути поставлені такі питання: 1) які емоційні подразники змінюють спектральні характеристики мови громадянина (указати П.І.П/б.) і як кількісно? 2) чим можна пояснити зміну спектральних характеристик мови допитуваного при відповіді на питання (указати, які) при пред'явленні доказу (назвати, якого)?

Проведення таких досліджень можливе лише у випадку надання в розпорядження експертів якісних фонограм допитів, що зумовлено дотриманням ряду вимог технічного і тактичного характеру. Фонограми повинні забезпечувати: 1) точну передачу тексту й змісту мовних висловлень (виразність мови); 2) передачу натуральності голосу, тобто його основного тону, тембру, діапазону голосності й інших індивідуальних особливостей; 3) достатню гучність [9, с. 80]. Крім того, зміст допиту повинен бути побудований з урахуванням тактичних вимог актуалізації слідів емоційної пам'яті [10, с. 160]. Досягнення позначених вимог можливе лише за умови використання допомоги відповідних спеціалістів.

У процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, важливе тактичне значення має підготовка до проведення допиту із застосуванням звукозапису. При цьому допомога спеціаліста полягатиме в наступному:

- у виборі приміщення, де проводитиметься допит із використанням звукозапису. Таке приміщення повинне: мати добрі акустичні характеристики; мати невеликі розміри; стіни повинні бути заповнені меблями, полицями з книжками тощо; має бути добре ізольованим від зовнішніх шумів (вікна не повинні виходити на вулицю з інтенсивним рухом);

- у підборі та підготовці звукозаписної апаратури. Одним з основних чинників, що впливають на якість фонограми, є підбір відповідної високоякісної звукозаписної апаратури. Для цього бажано використовувати сучасну цифрову звукозаписну апаратуру.

Перед початком допиту, в пенітенціарній установі, слід провести пробний запис у приміщенні, обраному для проведення даної слідчої дії. Змінюючи розташування мікрофона щодо місця, де буде

розташовуватися допитуваний, треба домогтися найбільш якісного і чіткого звучання записаної мови, після чого зафіксувати мікрофон у визначеному (оптимальному) положенні. Найкращих результатів можна досягти, якщо мікрофон розташовуватиметься на рівні підборіддя допитуваного. У літературі висловлюється пропозиція маскувати мікрофон під час запису ходу допиту, оскільки відкритий мікрофон психологічно впливає на допитуваного [11, с. 71]. На наш погляд, дійсно, схований мікрофон менше відволікатиме увагу допитуваного, однак у будь-якому разі слідчий повинен сповістити допитуваного про те, що в ході проведення слідчої дії провадитиметься звукозапис, і повідомити, яка звукозаписна апаратура (у тому числі й мікрофон) використовуватиметься. При цьому повідомляти, що мікрофон замаскований, щонайменше, несерйозно. До того ж, одержати якісний запис, використовуючи замаскований мікрофон, практично нереально.

Висновки. Істотне значення, на наш погляд, має надання допомоги слідчому спеціалістом безпосередньо в здійсненні звукозапису в ході допиту, проведеного в пенітенціарній установі. При цьому він зможе контролювати рівень запису залежно від голосності мови допитуваного, вчасно змінити аудіокасету тощо. Разом з тим, слід мати на увазі, що присутність стороннього може перешкодити встановленню психологічного контакту з допитуваним. Тому слідчий у кожному конкретному випадку повинен вирішувати, чи самостійно здійснювати звукозапис чи залучити для виконання такої роботи спеціаліста. Дотримання означених у статті тактичних рекомендацій допоможе отримати високоякісні фонограми допиту, придатні для проведення фонетичної експертизи. Викладене свідчить на користь ширшого застосування науково-технічних засобів у ході допиту, що проводиться в пенітенціарних установах. Це сприятиме отриманню якісної і достовірної інформації від допитуваного, що в решті-решт позитивно вплине на результати розслідування.

Джерела та література

1. Криміналістика: криміналістична тактика і методика розслідуванні злочинів: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. – Харків: Право, 1998. – 376 с.
2. Батюк О. В. Теорія і практика використання спеціальних знань та науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів, вчинених в пенітенціарних установах: монографія / О. В. Батюк. – Луцьк, 2014. – 320 с.
3. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. 3-е изд. / Н. И. Порубов. — Минск: Выш. шк., 1976. – 176 с.
4. Соколович А. В. Тактические приемы применения звукозаписи в допросе подозреваемых и обвиняемых / А. В. Соколович // Криміналістика і судовба експертиза. –1972. – Вып. 9. – С. 61-67.
5. Жариков Ю. Ф. Пути построения систем определения эмоциональной напряженности по устной речи / Ю. Ф. Жариков, В. А. Кучеренко, И. А. Струк // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: (тезисы науч.-практ. конф). – Киев, 1993. – С. 138-140.
6. Носенко Э. Л. О возможности методики распознавания состояния говорящего по характеристикам его речи в практике судебного расследования / Э. Л. Носенко, О. Н. Карпов, А. А. Чугай // Теория и практика собирання доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии: сб. науч. тр. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1980. – С. 135-140.
7. Тимошенко П. Ю. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений / П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевский, Ю. Ф. Жариков. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1991. – 88 с.
8. Бегов Д. Д. Сучасні технології в судовій акустиці (проблеми автоматизації експертних досліджень) / Д. Д. Бегов. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – Київ, 2003. – 18 с.
9. Грабовский В. Д. Фоноскопия. Теория и практика использования звуковых следов в расследовании преступлений: учеб. пособие / В. Д. Грабовский, О. Н. Кравчук. – Нижний Новгород: Нижегород. акад. МВД РФ, 2001. – 108 с.
10. Губанов В. А. Использование речевых коррелянтов текущих эмоциональных состояний субъектов общения на предварительном следствии / В. А. Губанов // Вісник ЛІВС МВС України. – 1999. – № 3. – С. 160-167.
11. Леви А. А. Научно-технические средства в уголовном судопроизводстве (процессуальные и тактическое вопросы применения научно-технических средств и использования полученных материалов) / А. А. Леви. – Москва, 1981. – 118 с.

Батюк О. **Исследование специальных знаний при проведении допроса в процессе расследования преступлений, совершенных в пенитенциарных учреждениях.** В положениях научной статьи автором раскрыты взгляды ведущих ученых-криминалистов и данные судебно-следственной практики относительно особенностей использования специальных знаний при проведении допроса в процессе расследования преступлений, совершенных в пенитенциарных учреждениях. Автором характеризуются современные возможности использования научно-технических средств, в частности возможностей экспертного исследования материалов звукозаписи и

аудиозаписи, фонетической експертизы фонограм усной речи человека, которая помогает установить его психическое состояние, степень его эмоциональной напряженности во время ответа на эмоциональный раздражитель или во время устного объяснения при непосредственном наблюдении. На этой основе предложены пути совершенствования положений криминалистической тактики производства допроса как специфического следственного действия в особых условиях, присущих пенитенциарным учреждениям. Соблюдение указанных в статье тактических рекомендаций поможет получить высококачественные фонограммы допроса, пригодные для проведения фонетической экспертизы. Изложенное свидетельствует в пользу широкого применения научно-технических средств в ходе допроса, проводимого в пенитенциарных учреждениях. Это будет способствовать получению качественной и достоверной информации от допрашиваемого, что положительно повлияет на результаты расследования.

Ключевые слова: следственное действие, допрос, пенитенциарное учреждение, специальные знания, научно-технические средства.

Batuk O. Research Expertise During Interrogation in the Investigation of Crimes Committed in Prisons. In the provisions of the scientific article the author disclosed the views of leading forensic scientists and data forensic investigative practices regarding the specific use of expertise during the interrogation in the investigation of offenses committed in prisons. The author characterizes the possibility of using modern scientific and technical facilities, including the possibility of expert research materials and recording record, phonetic expertise fonogram of human's speech, which helps to establish his mental state, the degree of emotional intensity in response to emotional stimulus or during oral explanations at direct observation. On this basis, suggest ways to improve the provisions of forensic tactics of interrogation as a specific investigative action in the special conditions inherent in prisons. Compliance referred to in article tactical recommendations to help make high-quality soundtrack interrogation suitable for phonetic expertise. The foregoing evidence in favor of a wide application of scientific and technical facilities in the course of interrogation, conducted in prisons. This will help to provide quality and reliable information from the interviewee that will positively affect the outcome of the investigation.

Key words: investigative action, interrogation, detention facility, expertise, scientific and technical facilities.

УДК 343.137

Г. Денісова

Кримінально-процесуальні гарантії, їх види та місце інституту відводу, самовідводу у їх структурі

Визначено поняття та суть кримінально-процесуальних гарантій, здійснено їх науково-обґрунтовану класифікацію. З'ясовано функціональну спрямованість інституту відведення та самовідводу посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Окреслено місце і значення інституту відводу та самовідводу посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження, у структурі кримінально-процесуальних гарантій. Процесуальні значення інституту відводу та самовідводу полягає в тому, що він одночасно є гарантією прав особистості, адже створює можливість усунути на законних підставах таку посадову особу, яка проявляє необ'єктивність. Такий правогарантуючий ефект інституту відводу та самовідводу дозволяє також його визнати і гарантією правосуддя.

Ключові слова: кримінально-процесуальні гарантії, відвід, самовідвід, суддя, суд, прокурор, слідчий, кримінальне провадження.

Постановка проблеми та її значення. В сфері кримінально-процесуальних відносин, де вирішуються питання, пов'язані з такими людськими цінностями, як життя, свобода, честь, гідність, гостро стоїть питання про те, щоб становище (статус) особи визначалось не тільки офіційно проголошеними правами, але й їх гарантованістю. Звідси – проблема гарантій інтересів особи і, перш за все, потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні.

В нинішніх умовах реформування кримінального процесу першочерговими є завдання щодо впровадження європейських стандартів доступу до правосуддя і права на справедливий суд у